

RECENZE

G. Mehlhorn, H. G. Mehlhorn: Zur Kritik der bürgerlichen Kreativitätsforschung, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1977, 196 str.

Tvořivé myšlení a tvořivou činnost pokládají autoři za podstatný rys socialistické osobnosti. Zostření ideologického třídního boje vyžaduje kritické zhodnocení buržoasních teorií v psychologii. Nakladatelství VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften připravilo samostatnou řadu, zaměřenou na zhodnocení směrů buržoasní psychologie (psychoanalýza a biologické koncepce, výzkum masové komunikace, zkoumání tvořivosti, behaviorismus, teorie osobnosti a socializace aj.).

Recenzovaná publikace se člení do tří oddílů. Prvá se zabývá vztahem tvořivosti a společnosti, ve druhém jsou probírány cíle a perspektivy buržoasního zkoumání tvořivosti, třetí je věnován jeho obsahové analýze.

Z marxistického hlediska je důležitý dialektický vztah mezi individuální a společenskou tvořivostí. Společenská tvořivost slouží k cílevědomé změně lidské společnosti ve smyslu historického pokroku i ke změně a dosažení vyššího stupně rozvoje člověka v tomto procesu. Marxismus chápe tvořivost jako imanentní součást lidské činnosti vůbec. Společenská tvořivost udává směr celkové praktické předmětné a teoretické činnosti lidí a s nimi i tvořivé individuální činnosti. Tvořivá činnost jedince buduje na poznatcích, zkušenostech a praktických prostředcích lidstva a předchozích generací, na druhé straně nově získané výsledky slouží k rozšíření existujícího poznatkového fondu.

Původ tvořivosti není mystický. Jakmile se lidé odlišili od zvířat v procesu práce, došlo ke zdokonalování výrobních prostředků a tím byl položen základ tvořivé činnosti. V procesu práce vstupují lidé do určitých společenských vztahů, produkují v závislosti na vytvořených výrobních podmínkách a sami se podílejí na vytváření nových společenských podmínek. Vnitřní zdroj produkce jsou potřeby člověka a napopak vývoj potřeb předpokládá rozvoj produkce.

Kritérii tvořivého výkonu jsou podle autorů:

1. vyšší produkce a tím vzniklá možnost lepšího uspokojování potřeb,
2. rozšíření poznatků lidí včetně metodických poznatků.

Ustředním bodem je změna pracovních prostředků, výrobních nástrojů, neboť lidská tvořivost vede k jejich vývoji a zdokonalování. Tyto nové prostředky jsou výsledkem teoretické činnosti lidí a slouží k dalšímu rozvoji člověka. Vývojové možnosti člověka jsou dány získáváním poznatků a osvojováním si schopností a dovedností, zvyšováním produktivity práce a tím i změnou společenských podmínek, v neposlední řadě pak rozvojem sociálních vztahů v procesu práce.

Tvořivost je spojena se společenskou dělbou práce a vede ke zvyšování produktivity práce, zvl. v období vědecko-technické revoluce. Závěrem kapitoly autoři pojednávají o rozvoji tvořivosti v socialistické společnosti na půdě NDR.

Zkoumání tvořivosti v buržoasní společnosti má třídní charakter a slouží k upevnění vládnoucího kapitalistického systému. Motivy, které vedly k financování výzkumů tvořivosti na Západě v posledních desetiletích byly dány zejména úspěchy SSSR při překonávání následků 2. světové války, zrušením atomového monopolu zá-

padních velmocí a šokem z vypuštění Sputníku. To vedlo americkou buržoasií k provedení srovnávací analýzy a zhodnocení počtu a úrovně absolutně vysokých škol i výzkumů, prováděných v období začátku VTR, které ukázaly na celkové zaostávání oproti socialistickému táboru. Výzkum tvořivosti, rozvíjející se od začátku 50tých let, měl být pokusem o překonání tohoto zpoždění a byl bohatě dotován. V letech 1950–1966 bylo publikováno desetkrát více monografií a studií z psychologie a pedagogiky vědecké tvořivosti než za předchozí století. Podle Guilforda mělo být cílem vyvinout zejména metody, které by umožnily poznat lidi, mající tvořivou schopnost, podpořit průmysl a správu při vyhledávání vedoucích pracovníků a vynálezců, neboť tradiční testy inteligence selhaly, dále měl být podporován rozvoj tvořivosti.

Významné místo je připisováno vynikajícím jedincům, vzdělaným lidem především z vyšších sociálních tříd, kdežto většina pracujících nepatří k nositelům inovací. Tyto závěry spočívají na falešných premisách. Buržoasní zkoumání tvořivosti vychází především z psychomorfologických představ idealistického přístupu, který kritizoval Rubinštejn. Má původ v izolaci od reálného života člověka. Hlavní metodou je výběr způsobilých osob. Tvořivost není chápána jako výsledek činnosti, nýbrž je většinou považována za vrozenou. Ti autoři, kteří usilovali o rozpracování programů k rozvoji tvořivosti, museli vesměs od toho ustoupit. Reformy školství na Západě v tomto století jsou nepatrné a škola tudíž nepřipravuje lidi pro plný a produktivní život.

Pokud jde o obsahové určení tvořivosti v buržoasní psychologii, neexistuje pravděpodobně obecně uznávaná definice. Východisko neskýtá ani operacionalistický přístup. Nejčastěji se používá k definici obsahu tvořivosti:

1. popisných kritérií tvořivosti,
2. charakteristik tvořivých výkonů,
3. charakteristik procesu tvořivosti,
4. popisu rysů tvořivých a netvořivých osobností,
5. charakteristik vztahu člověka a jeho prostředí.

Z větší části jde o fenomenologické přístupy. Je zanedbávána základní dialektika vztahu subjektu a objektu, resp. je podávána v idealistické interpretaci.

Příkladem popisných kritérií tvořivosti může být pojetí tvořivosti jako stavu sníženého vědomí, odcizení já, toku idejí a obrazů, stavu blízkého snu, příjemného emocionálního vyladění, zdání novosti apod. (Oerter, 1971). Podobně Gross, 1971, považuje tvořivost za dimenzi iracionálního. Vysoce sporný je rovněž často uváděný pozitivní vliv drog, zvl. psychedelik na tvořivost.

Při charakteristice tvořivých výkonů se uvádí často požadavek „novosti“ produktů, služeb, technik pro účely organizace a trhu, vývoje nových postupů, zařízení a metod, rozšíření relevantních vědomostí pro organizaci a konečné zlepšení pověsti organizace navenek (Blake, 1969).

Je zřejmé, že tyto koncepty vycházejí z požadavků průmyslových koncernů a monopolů a mají ryze pragmatický charakter.

Jiný směr hledá východisko v rozčlenění procesu tvořivosti do sukcesivních etap, které mají ukázat jeho specifikum. Většinou spočívají na introspekci, platí pro řešení problémů vůbec a jsou zatíženy značnými chybami (Poincaré, Wallace aj.). Dohledy jsou pochybnosti, zda taková stadia vůbec existují. Analogicky to platí o autobiografických popisech vlastních objevů a vynálezů, k nimž se kriticky vyjádřil např. prof. Jaroševskij.

Analýza tvořivých a netvořivých osobností se opírá především o metodu testů a dotazníků, o biografickou analýzu a sociologické výzkumy. Hlavním nedostatkem je používání izolovaných metod, nedostatečné přihlížení k ekonomickým, sociálním, organizačním, politickým, filozofickým a jiným souvislostem. Není rovněž řešena řada metodologických problémů, spojených s používáním těchto metod (např. při interviewování slavných osob).

Na rozdíl od marxistické analýzy, idealistické směry na Západě postrádají adekvátní společensko-historický pohled na vývoj člověka. Často se uplatňují psychoanalytické koncepty. McClelland, který je autorem známé koncepte výkonové motivace, vidí původ vynikajících výkonů v tom, že se někteří lidé nepřetržitě zabývají problémy. Pokouší se dospět k syntéze psychoanalýzy a behaviorismu.

Nemůžeme se v rámci naší recenze blíže zabývat jednotlivými problémy, které jsou v publikaci kriticky rozebírány a konfrontovány s přístupy marxistických badatelů. Kniha je opatřena reprezentativním seznamem literatury a je nepochybně

přínosná. Pro orientaci čtenáře by byl žádoucí věcný rejstřík, zejména z toho důvodu, že jednotlivé psychologické směry nejsou probírány systematicky po sobě. Knihu lze doporučit k hlubšímu studiu všem, kdo se zajímají o psychologické, pedagogické, filozofické a sociologické aspekty tvořivého myšlení a tvořivé činnosti člověka.

Bohumír Chalupa

F. Kliz, H. Sydow (Hrsg.): Zur Psychologie des Gedächtnisses, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1977, 244 str.

Referovaná publikace vznikla původně jako materiál, připravený sekci obecné psychologie Psychologické společnosti NDR pro letní školu. Zahrnuje kromě předmluvy 10 příspěvků, jejichž cílem je poukázat zejména na vývoj zkoumání paměti v posledních 20 letech, který zaznamenal značný vzestup. Důraz byl kladen na teoretické problémy, na metody a na podněty z jiných oblastí pro psychologii. Autoři jsou známi jednak svou experimentální prací na úseku paměti, jednak působí jako vysokoškolské učitelé.

Těžiště příspěvků spočívá v kognitivní oblasti, dotýká se procesů myšlení a učení, porozumění řeči aj. Velmi podnětné se ukazují výzkumy z oblasti neurofyzologie a biochemie. Aplikaci aspektů jsou sledovány v oblasti psychologie práce a inženýrské psychologie a v oblasti psychodiagnostiky.

H. J. Lander se zabývá v úvodní stati přístupy, metodami a výsledky klasické experimentální psychologie paměti. Zvláštní pozornost věnuje asociačnímu principu, z něhož vycházela Ebbinghausova monografie o paměti. Ebbinghaus předpokládal jeho uplatnění nejednů v bezesmyslných slabik, jimiž se především zabýval, ale i u jiných obsahů s ohledem na další modifikace vznikající v důsledku významových souvislostí, porozumění smyslu apod. Zatímco Ebbinghaus soudil, že zapomínání se děje postupným uvolněním asociačních vazeb, teorie interference vychází z asociačního útlumu reprodukčních tendencí. Dalším jevem, který byl zkoumán ve starším období, byl tzv. efekt izolace (Köhler, Koffka, von Restorff aj.). Záleží v tom, že izolované podněty jsou lépe reprodukovány, než podněty, začleněné do určitého celku. Předpokládalo se, že podobné stopy se navzájem asimilují, splyývají a tudíž ztrácejí svůj individuální charakter. Současná psychologie paměti by měla přispět i k objasnění těchto starších nálezů.

H. Hagendorf referuje o metodice experimentálního výzkumu paměti. Charakterizuje průběh pamětního experimentu, jeho podmínky a způsob kontroly, možnosti variace, formy instrukce, způsob osvojování materiálu, fázi jeho podržení a způsob vybavování (volná a vázaná reprodukce, znovupoznání), využití paměti v kognitivních procesech (rekonstrukce šachových postavení, různé formy úsudků apod.).

P. Petzold probírá ve svém příspěvku matematické modely paměti. Rozlišuje 3 modely:

1. model síly paměti,
2. stavové modely teorie učení,
3. multiprocesuální model.

První model navazuje na psychofysiku. Stavové modely teorie učení vycházejí z matematické teorie učení, předpokládají, že učící se systém je vždy v nějakém stavu z konečného množství existujících stavů. Multiprocesuální model navazuje na předchozí, zabývá se přechodem z krátkodobé do dlouhodobé paměti, rozdíl je v tom, že položka může být skladována v obou druzích paměti.

Stať F. Klixe je věnována strukturálnímu a funkčnímu komponentám paměti. Vnější fyzikální procesy mohou ovlivnit vnitřní mikrostrukturu organismu. To je základem paměti, která je zodpovědná za specifické odpovědi na identické události.

Z funkčního hlediska se dnes rozlišují 3 typy:

1. ultrakrátkodobá paměť (UKP) čili senzorický sklad,
2. krátkodobá paměť (KP), krátkodobý sklad,
3. dlouhodobá paměť (DP), dlouhodobý sklad

Autor popisuje na základě literatury provedené pokusy, které měly objasnit funkci těchto typů paměti počínaje klasickými již pokusy Sperlingovými (1959).